

НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П. І. Чайковського

ЛЯШЕНКО ТЕТЯНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 78.03(477.51)

Лз -

МУЗИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКО-
КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ ЧЕРНІГІВЩИНИ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність 17.00.01 – Теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ

ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ

КАНДИДАТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Київ, 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі т
зичної академії України імені П. І. Ч
зму України.

Науковий керівник: РОЖОК Володимир Іванович,
доктор мистецтвознавства, професор
Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського, ректор

Офіційні опоненти: ТЕРЕЩЕНКО Алла Костянтинівна
доктор мистецтвознавства, професор,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології імені М.Т.Рильського НАН України,
провідний науковий співробітник (Київ)
ДОРОХІНА Любов Олексіївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
кафедра вокально-хорової майстерності (Ніжин)

Провідна установа: Харківський державний університет культури,
кафедра історії і теорії культури (Харків)

Захист відбудеться 29 листопада 2006 року о 16 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.005.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України імені П.І.Чайковського за адресою: 01001, Київ, вул. Архітектора Городецького, 1/3.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського.

Автореферат розісланий 27 жовтня 2006 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства, доцент

І.М.Коханик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із головних напрямів історико-культурологічних досліджень в Україні є вивчення проблем, пов'язаних із висвітленням ролі окремих регіонів української держави, які до цього часу досліджувалися здебільшого фрагментарно, побіжно.

Регіональній проблематиці належить важливе місце в сучасних наукових дослідженнях з історії, соціології, етнології, музикознавства, педагогіки. Адже історія провінції – невід'ємна частина історії всієї держави. Саме культура окремих провінцій, давні традиції і творчі досягнення сучасників в усіх регіонах країни складають загальноукраїнську культуру.

Провідним у сфері гуманітарних досліджень став новий у культурологічній науці напрямок – регіоніка, а однією з її сфер – регіональне музикознавство. Ця відносно молода галузь наукових знань поки що перебуває у стадії розвитку, охоплюючи ряд гуманітарних наук, за допомогою яких розкривається зміст поняття «культурний регіон».

Засвоєння творчого доробку, накопиченого в окремих регіонах, дає можливість об'єктивно оцінити музично-культурні надбання минулого, критично проглянути на суть, характер та шляхи розв'язання проблем, типових для різних регіонів у певні історичні періоди часу; сприяє пошуку нових форм культурного життя сьогодення. З огляду на шойно зазначене цілком очевидно, що без регіональних, багатопланових та різноаспектних досліджень неможливо уваяти українську національну культуру в усьому розмаїтті її діяльнісних та творчих проявів.

Щоб змалювати цілісну картину української культури, різноаспектного культуротворчого процесу та взаємодії в його межах центру і провінції, необхідно досконало вивчити периферійні складові вітчизняної культури, й особливо ті, котрі поки що рідко потрапляли у поле зору вчених. Саме до таких і належить Чернігівщина, її музична культура й особливо діяльність громадсько-культурних товариств першої третини ХХ ст., – чим і зумовлена **актуальність** обраної для дисертації теми.

Об'єкт дослідження – громадсько-культурні товариства Чернігівщини, як складова загального художнього процесу України.

Предмет дослідження – музична діяльність громадсько-культурних товариств Чернігівщини: «Просвіти», «ІРМТ», пісенно-хорового товариства ім. М.Леонтовича, селянського союзу письменників «Плуг».

Мета дисертаційної роботи: на основі аналізу джерельної бази, архівного фонду краю, а також докладного вивчення наукових досліджень з обраної теми виявити особливості музичної діяльності громадсько-культурних това-

риств Чернігівщини; з'ясувати їхнє місце у культуротворчому процесі загальноукраїнського масштабу; відтворити маловідомі сторінки тогочасного мистецького життя регіону; розкрити характер впливу художніх процесів краю на українську національну культуру загалом.

Завдання дослідження:

- визначити й осмислити фактори, що обумовили створення громадсько-культурних товариств загальноукраїнського масштабу в Чернігівському регіоні;
- дослідити етапи формування та показати атмосферу функціонування музичних осередків на базі громадсько-культурних товариств;
- охарактеризувати музичну діяльність товариств з урахуванням регіональних особливостей їхньої роботи;
- виявити особливості розвитку пісенно-хорового й камерно-інструментального напрямів музичної діяльності.
- з'ясувати впливовість громадсько-культурних товариств на загальну панораму культурного життя регіону.
- відродити незаслужено забуті імена репресованих діячів культури краю.

Методологічну базу складають наукові концепції з питань історії та теорії культури (Д.Антоновича, І.Бичка, О.Бойка, Л.Левчук, І.Ляшенка І.Огієнка, М.Поповича, М.Ржевської), освіти (О.Грищенко, К.Шамаєвої), пісенно-хорового мистецтва (А.Лашенка, В.Рожка), теорії регіоніки (Т.Мартинюк, І.Юдіна-Ріпуна), історичного краєзнавства (Т.Демченко, С.Пономаревського, Г.Самойленка, О.Уривалкіна), регіонального музикознавства (О.Васюти, Л.Дорохіної).

Джерельна основа. У дисертації використовуються архівні матеріали та рукописні документи із фондів Державного архіву Чернігівської області та фондів його філії в Ніжині. Чернігівська колекція доповнена фондами Центрального Державного історичного архіву України у Києві. Для досліджуваної проблеми важливими є також документальні матеріали, що зберігаються у Державному архіві-музеї літератури та мистецтв України у Києві, у рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського.

У роботі проаналізовано листи М.Лисенка та М.Коцюбинського, що зберігаються в Чернігівському літературно-меморіальному музеї М.Коцюбинського. Найвагоміша колекція документів, що стосується музичної діяльності товариств у 20–30-х роках, міститься у сховищах архіву служби безпеки Чернігівської області та в партійному фонді Державного архіву Чернігівської області.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у дисертації вперше докладно висвітлюється стан музичної культури Чернігівського краю першої третини ХХ ст. крізь призму функціонування громадсько-культурних товариств

та осередків: «Просвіти», Імператорського російського музичного товариства, Хорового товариства ім. М.Леонтовича, селянського союзу письменників «Плуг». Із залученням багатих архівних джерел у роботі вперше:

- у широкому загальноукраїнському контексті докладно висвітлено музичну діяльність громадсько-культурних товариств Чернігівщини;
- охарактеризовано здобутки Чернігівської філії ІРМТ в аспектах концертної та освітньої діяльності;
- проаналізовано концертні програми та документальні матеріали «Просвіти», Імператорського музичного товариства, Хорового товариства ім. М.Леонтовича, селянського союзу письменників «Плуг»;
- на основі зібраних з різних джерел матеріалів досліджено динаміку розвитку музичної освіти краю, простежено шляхи її професіоналізації;
- окреслено роль у розвитку музичної культури провідних діячів краю І.Шпара, Є.Богословського, С.-С.Вільконського, В.Петра, Л.Ревуцького, П.Тичини;
- охарактеризовано розвиток хорового мистецтва регіону досліджуваного періоду і роль у цьому процесі Г.Слоницького й І.Ніцяя.

До наукового обігу введено:

- заборонені раніше документи з архівів СБУ України, де зафіксовані факти про життя і діяльність репресованих діячів культури Чернігівщини;
- матеріали з рукописного фонду ІМФЕ ім. М.Рильського про діяльність Є.Богословського у Чернігові.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових розробках з історичного музикознавства та культурології. Матеріал дисертації можна також залучити до освітнього процесу у вищих і середніх навчальних закладах при вивченні дисциплін «історія української музики», «історія України», «історія української культури».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося згідно із планами науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії культури (17.00.01) Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського. Воно відповідає темі № 22 «Музична регіоніка» перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського на 2000–2006 роки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення дисертації на засіданнях кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П.І.Чайковського. Окремі теоретичні й історичні положення доповідалися на двох Міжнародних конференціях «Особливості розвитку історії та культури на Поліссі та в Лівобережній Україні» (Ніжин, 2001), конференції до 200-ліття Чернігівської губернії «Література і культура Поліс-

ся» (Чернігів, 2003), науково-практичній конференції Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя (Ніжин, 2005). Основні положення дисертації відображено у семи одноосібних публікаціях автора, три з них – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних літератури і джерел (233 позиції). Загальний обсяг роботи 196 сторінок, з них основного тексту 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми та доводиться необхідність її дослідження; формулюється мета й основні завдання; визначається новизна і практичне значення роботи.

У **першому розділі – КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ** – подано панорамний огляд історичного і теоретичного підґрунтя регіональних досліджень, систематизовано й проаналізовано наукову літературу з обраної теми.

Історичний напрямок культурологічної науки репрезентують праці, де досліджуються окремі епохи, характеризується та чи інша країна або регіон, аналізуються здобутки певного народу чи творчої особистості. Різнобічне вивчення кожного регіону із подальшим порівняльним аналізом результатів є одним із найбільш плідних методів дослідження у сучасній науці.

У культурологічних працях досліджуються як загальні історико-культурні процеси, так і особливості окремого регіону. У регіонально-культурологічних дослідженнях не тільки враховується значення будь-якого факту в масштабі окремого регіону, а й з'ясовуються його зв'язки з аналогічними явищами інших регіональних систем, тобто здійснюється вихід у позарегіональну сферу. І як наслідок аналізується цінність історико-регіонального фактажу вже в загальноукраїнському культурному контексті.

Проблема вивчення музичної культури регіонів нашої країни є досить актуальною, підтвердженням чого можна вважати публікацію численних музикознавчих досліджень, зокрема, Р.Дудик, Ю.Зільбермана, О.Зінкевич, Л.Кияновської, Т.Мартинюк, В.Мітлицької, В.Осадчої, О.Попович, М.Черепаніна, Й.Шиманського. Проблеми розвитку окремих регіонів частково порушувалися і в роботах загальнокультурної тематики (Д.Антоновича, І.Ляшенка, І.Огієнка, М.Поповича, М.Ржевської).

У дисертації ґрунтовно проаналізована практично вся література із різноманітних проблем розвитку культури Чернігівського регіону. Охоплено праці з

різних галузей знань: історичної регіоніки (Л.Березовської, Т.Демченко, М.Журби, О.Лисенка, Н.Побірченко, Г.Самійленка), краєзнавчої тематики (Д.Калібаби, В.Маліневської, В.Ткаченка, О.Уривалкіна), природознавчі роботи (О.Барановської, С.Молярчука, В.Смаль), музикознавчі праці (О.Васюти, Л.Дорохіної, М.Загайкевич, Л.Масол, К.Шамасвої), фольклористики (І.Белосветової, С.Пономаревського).

Другий розділ – Просвітницька спрямованість музичної діяльності як форма самозбереження української національної культури – має три підрозділи, де окреслюються шляхи становлення просвітницького руху; характеризуються напрямки діяльності культурних товариств; розкривається історія створення чернігівських «Громади» та «Просвіти». Основну увагу зосереджено на культурній діяльності видатних діячів України в регіональному й загальноукраїнському контекстах (О.Маркович, С.Ніс, О.Лазаревський, М.Вербицький, О.Глібов, Б.Грінченко, родини Русових та Кошобинських).

2.1. Товариство «Просвіта» в музично-театральному житті Чернігівщини. У підрозділі простежено становлення й розвиток просвітницького руху в регіоні. Важливе значення у заснуванні товариства «Просвіта» мали такі чинники: діяльність об'єднань, заснованих ще у попередній період («Товариство, кохаюче рідну мову», 1860; «Громада», 1893); робота історико-культурних й освітніх установ; розвиток театральної справи; творчі зусилля місцевої інтелектуальної еліти; територіальна близькість до Києва, що забезпечувало чудові можливості для співпраці.

На основі аналізу архівних документів та епістолярної літератури зроблено висновок, що діяльність чернігівської «Просвіти» реалізувалася у системі координат власне просвітництва і виховання національної свідомості. Визначено основні напрямки роботи товариства: літературна діяльність; реорганізація музично-театральної справи; лекції просвітницького характеру; влаштування різноманітних ювілейних заходів; поширення українського пісенного і поетичного фольклору. Чернігівська «Просвіта» суттєво вплинула на перебіг мистецьких процесів у регіоні і водночас стала важливою складовою всеукраїнського просвітницького руху.

2.2. Громадська та культурна діяльність Іллі Шрага у товаристві «Просвіта». І.Шраг (1848–1919) належить до тієї когорти діячів, факти життя і діяльності яких залишалися поза кадром дослідницького процесу або тлумачилися надто тенденційно. Ілля Шраг, німець за походженням, працював на терені української культури, був активним учасником просвітницького руху. У підрозділі досліджено період формування особистості І.Шрага, його творчі контакти із представниками роду Лизогубів, художником Л.Жемчужниковим, письменниками О.Толстим, В.Забілою, М.Вербицьким, засновником гуртка «Ку-

рінь» С.Носом й іншими діячами культури. Активна громадянська позиція І.Шрага, його симпатії до українства, участь у мистецькому житті Чернігівщини були результатом позитивних впливів і підтримки з боку представників художньо-творчої української еліти. Особливо важливим у різнобічній діяльності І.Шрага в царині художньої культури є залучення до музичного життя Чернігівщини відомих українських митців, одним із яких став М.Лисенко.

2.3. Роль Миколи Лисенка в розвитку музично-просвітницьких спрямувань товариства «Просвіта». На основі аналізу листування М.Лисенка з М.Коцюбинським, І.Шрагом, а також архівних документів та матеріалів преси розкрито творчий зв'язок митця з «Громадою» і потім із «Просвітою». У підрозділі висвітлено концертні виступи митця як хорового диригента та піаніста-соліста (1893–1909), докладно проаналізовано допомогу у проведенні різноманітних творчих заходів. Музична діяльність громадських осередків загалом визначалася активною громадянською позицією видатного композитора і його баченням перспективи подальшого розвитку мистецтва регіону, що спричинило суттєві зрушення в культурницькій сфері. Його погляди позитивно вплинули на розвиток художньої культури краю. М.Лисенко, як фундатор національно-самобутнього напрямку в освітньо-просвітницьких сферах, істотно впливав на розвиток художнього смаку молоді краю. Його високий авторитет, статус визнаного українського митця з різнобічним колом фахових інтересів (композитор, педагог, піаніст, диригент, учений-фольклорист) викликали довіру з боку музикантів-початківців, ставали стимулом для їхнього професійного вдосконалення. На початку ХХ ст. саме погляди М.Лисенка, його переконання стали концепційною основою культурного життя краю, підґрунтям активного пісенного руху, своєрідною домінантою в організації музичного простору Чернігівщини.

2.4. Значення чернігівської «Просвіти» у культуротворчих процесах регіону. Діяльність товариства проаналізовано у контексті впливу дискримінаційної щодо українства політики імперської влади, з'ясовано причини тимчасового закриття. Роботу Чотирнадцятого археологічного з'їзду до 1000-ліття заснування міста (1908) досліджено з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків. Підтримуючи тісні контакти з провідними письменниками, музикантами, театральними діячами, вченими та громадсько-культурними установами Кисва, члени товариства сприяли об'єднанню художніх сил та спонукали їх до мистецької співтворчості. Зважаючи на винятково складні соціально-економічні та суспільно-політичні обставини того часу, «Просвіта» не мала можливості розгорнути широку довготривалу музично-просвітницьку роботу. Проте за короткий період своєї діяльності товариство намагалося зберігати та

зміцнювати національні художні традиції, сприяло зростанню загального культурного рівня населення й розвитку творчого потенціалу регіону.

У висновках до другого розділу зазначено, що могутні імпульси загальнонаціонального просвітницького руху, який охопив Україну в першій третині ХХ ст., стали визначальними для громадсько-культурних товариств регіону. Функціонуючи як стрижень національного відродження, спрямовуючи свої дії на підтримку українства, товариства намагалися зберегти самотність української національної культури в усіх її проявах.

Третій розділ Основні напрямки діяльності Чернігівського відділення ІРМТ присвячено аналізу процесу становлення чернігівської філії Імператорського російського музичного товариства та шляхів професіоналізації у галузі музичної освіти. Діяльність філії здійснювалася за двома напрямками: 1) пропаганда музичного мистецтва і підвищення загального культурного рівня громадськості Чернігівщини; 2) заснування освітніх музичних закладів для підготовки професійних кадрів музикантів різного фахового спрямування.

3.1. Передумови створення й особливості організації Чернігівської філії Імператорського російського музичного товариства. У підрозділі охарактеризовано основні чинники, які сприяли заснуванню Чернігівського відділення ІРМТ. Увагу зосереджено на розкритті особливостей розвитку музичної освіти у регіоні від аматорства до професіоналізму, визначено її основні етапи: від заснування приватного музичного училища К.Сорокіним та приватної музично-освітньої практики чехів Ейзлерів до відкриття філії ІРМТ та музичних класів, реорганізованих у профшколу (музичне училище). У підрозділі проаналізовано перший етап діяльності музичного училища ІРМТ від початку заснування у 1908 році музичних класів до реорганізації їх у музичне училище: охарактеризовано навчальні плани і програми, визначено рівень фахової підготовки викладачів. Розкрито також і недоліки у роботі закладу ІРМТ, серед яких найсуттєвішими є відсутність національної зорієнтованості, байдужого ставлення до освітніх традицій України, – що на тлі яскраво національно забарвленої діяльності місцевих осередків «Просвіти» було особливо помітним.

3.2. Концертно-виконавська діяльність Чернігівської філії ІРМТ. На основі докладного аналізу концертно-виконавської практики Чернігівського відділення ІРМТ доведено, що саме період функціонування товариства є кульмінаційним у розвитку галузі інструментального виконавства регіону досліджуваного періоду. Найбільш вагомими чинниками, які вплинули на характер інструментально-оркестрового виконавства у попередній період, визначено давні традиції функціонування у регіоні інструментальних колективів при панських маєтках (Розумовських, Тарновських, Будлянських) періоду кріпацтва; впливи культури сусідніх губерній, де інструментальне виконавство було більш

розвинутим; великий резонанс приватної практики викладачів-інструменталістів (С.Гаєвського, А.Камінського, В.Юркевича С.-С.Вільконського, А.Айзенштадта, Є.Богословського, К.Сорокіна, О.Горелова, О.Рубця). У підрозділі охарактеризовано роботу громадських і мистецьких об'єднань, де інструментальне виконавство відіграло помітну роль, зокрема, досліджено історію діяльності Чернігівського музично-драматичного гуртка від перших окремих благодійних концертів до регулярних симфонічних зібрань під головуванням К.Сорокіна. Із відкриттям філії ІРМТ концертне життя значно поживилося, а рівень виконавської майстерності суттєво зріс. Цьому сприяла професіоналізація музичної освіти.

Здійснено класифікацію музичних заходів, що були організовані у регіоні за участю провідних музикантів краю (І.Рашевського, Т.Рашевської, С.-С.Вільконського, С.Гаєвського, В.Юркевича, А.Яцкевича, М.Таїрова та ін.). Діяльність закладу відзначалася чіткою організацією та розмаїттям видів позакласної роботи. Проаналізовано концертну роботу найбільш активних викладачів та учнів училища, музикантів-активістів міста.

У роботі доведено, що суто педагогічний процес у музичному училищі був тісно пов'язаний з виконавською практикою викладачів і студентів. Вихованці закладу за роки навчання не лише здобували ґрунтовні знання з фахових дисциплін, а й набували великого практичного досвіду концертно-сценічної роботи, необхідного для подальшої самостійної діяльності. Завдяки активній діяльності на Чернігівщині ІРМТ стало можливим досягнення нових висот у сфері професійної музичної освіти уже у наступні роки.

3.3. Вплив музикантів-іноземців на розбудову музичної освіти при філії ІРМТ. Значний вплив на перебіг музичного життя регіону мав педагог, музикант-віолончеліст, громадський діяч поляк за походженням С.-С.Вільконський – директор Чернігівських музичних класів, потім музичного училища ІРМТ (1908–1920). Поряд із організацією освітньої роботи, праці у класі віолончелі й камерного ансамблю, він стає одним із найяскравіших репрезентантів віолончельного виконавства в регіоні насамперед як соліст, а також як диригент симфонічного оркестру.

У роботі досліджено діяльність у Ніжині композитора і педагога польського походження Б.Вержиківського, який відкрив перший кінотеатр, організував симфонічний оркестр, а також струнний квартет Відревича.

Вагомий внесок у розвиток музичної культури в регіоні на початку століття зробила родина чехів Ейзлерів. Її представники були серед засновників Чернігівської філії ІРМТ.

У висновках до підрозділу зазначено, що початковий етап професіоналізації музичної освіти пов'язаний із діяльністю товариств, передусім Чернігівсь-

ким відділенням IPMT, де важливу роль відігравали музиканти-іноземці. Перша третина ХХ ст. стала перехідним періодом від освітніх закладів кінця ХІХ ст., у яких не передбачалася підготовка професійних музикантів, до установ початку наступного століття, де головну увагу було зосереджено на відстоюванні фахового напрямку в навчанні.

3.4. Професіоналізація музичної освіти 20-х років як розвиток традицій IPMT. Розвиток музичної освіти на Чернігівщині у 20-х роках був зумовлений потужними ренесансними процесами, типовими для України загалом. Реалізація освітніх завдань краю відбувалася завдяки активній роботі новостворених студій (художньо-мистецької М.Тарновського, театральної П.Александрова і Ф. Кононенка, театральної і музичної секцій при губернському відділі народної освіти, музично-театральної ділянки чернігівської «Просвіти»). Проте єдиним у регіоні професійним за статусом музичним закладом залишалося музичне училище IPMT, яке за нової влади було реорганізоване у першу професійну музичну школу. Незважаючи на типовий для України 20-х років процес українізації культурно-мистецьких сфер, запровадження новітніх освітніх методик, Чернігівське музичне училище продовжувало працювати у руслі традицій, започаткованих IPMT. Водночас у роботі закладу багаті музично-освітні традиції IPMT співіснували з новаціями часу; суто російський досвід поєднувався із впливами інших національних культур (сконцентрованих у діяльності викладачів-іноземців). Зазначено, що процеси українізації в освіті були менш помітними, реалізувалися передусім у роботі диригентських і регентських курсів.

У підрозділі проаналізовано навчальні плани і програми училища та принципи керування закладом. Зазначено, що утворення Художньої Ради було спробою організувати регіональну освітню модель адміністративного керування училищем, яка базувалася на засадах колективного керівництва. Досліджено діяльність провідних викладачів училища – представників музикантської сім'ї родини Агте, братів Арона і Бориса Айзенштадтів та ін.

Динаміка розвитку музично-освітньої сфери регіону загалом і училища зокрема характеризувалася поступовою активізацією процесів професіоналізації, що навіть у скрутні для країни часи дозволяло підтримувати належний фаховий рівень у підготовці музикантів різної спеціалізації, свідченням чого стали наміри реорганізації училища у консерваторію.

3.5. Музично-освітня діяльність Євгена Богословського в чернігівський період життя. З Чернігівським краєм музично-громадського діяча, педагога-музиканта Є.Богословського пов'язували тісні творчі й родинні стосунки. Він сприяв відкриттю Чернігівського відділення IPMT, став почесним членом товариства. У підрозділі здійснено систематизацію видів концертної діяльності Є.Богословського: благодійницькі музичні заходи; тематичні лекції-концерти

просвітницького спрямування; навчальні лекції-концерти для учнівської молоді; традиційні для тих часів «історичні музичні вечори».

У Чернігівському музичному училищі Є.Богословський працював завідувачем навчальною частиною та викладачем по класу спеціального фортепіано, читав курси гармонії, історії музики та інших дисциплін. У підрозділі висвітлено дослідницьку і публіцистичну роботу митця.

У висновках до розділу зазначено, що перша третина ХХ ст. стала етапною у становленні професійної музичної освіти на Чернігівщині. Розпорошеність музичних сил попереднього періоду була ліквідована заснуванням професійного музичного навчального закладу, де зосередилися провідні музиканти краю. Діяльність Чернігівського відділення ІРМТ була традиційно зорієнтована на вивчення російського музичного мистецтва, організатори менше цікавилися українською музикою.

У Розділі четвертому – Особливості розвитку хорової культури Чернігівщини першої третини ХХ століття – простежено етапи функціонування пісенно-хорової культури, розглянуто роль громадсько-культурних товариств в музичному житті регіону у 20–30-х роках.

4.1. Пісенно-хоровий рух культурних осередків регіону в руслі розвитку української музичної культури. У підрозділі досліджено історію становлення пісенно-хорової культури Чернігівщини, її тісний зв'язок із загальними процесами, що відбувалися у державі в означений період. Проаналізовано діяльність «Українського народного мандрівного хору» у Чернігові; народного хору та вокального ансамблю при відділі Народної освіти у Ніжині та учительського хору Товариства ім. М.Леонтовича, що став основою для організації Ніжинської Окружної капели; Прилуцького робітничого народного хорового осередку; Новобасанського хорового колективу.

Активізація хорового руху і виникнення численних мистецьких осередків у повітових містах Чернігівщини стали результатом впливу загальноукраїнських ренесансних процесів. Важливе значення мало також притаманне цьому періоду прагнення громадян до самоосвіти, яке проявилось у національно забарвленій формі участі у мистецьких, передусім хорових, колективах. Свою причетність до справи розвитку культури спільнота регіону реалізувала у характерному для українського менталітету жанрі – у пісні. Ці фактори визначені як загальнонаціональні (позарегіональні), які притаманні усім регіонам України. Власне регіональними чинниками, що вплинули на формування й розвиток хорового руху краю, є різнобічна діяльність місцевих музикантів-аматорів – Ф.Проценка, Є.Тичини. Основою для розвитку мистецтва регіону, формування духовної культури громадян стала активна співпраця місцевих осередків із видатними діячами України Л.Ревуцьким, Г.Верьовкою, П.Тичиною, які сприяли

розвитку майже всіх сфер музичного життя – виконавської, освітньої, композиторської, музично-критичної.

4.2. Культурні товариства та їх роль у розбудові музичного життя краю (20–30-ті роки). Метою діяльності чернігівської філії музичного товариства ім. М.Леонтовича (засновано 1923 року) стали активізація музичного життя краю та розвиток музично-освітньої галузі шляхом організації численних хоро-вих колективів і освітніх осередків, влаштування концертів і музичних виставок, популяризація доробку молодих українських композиторів. Відділення розгорнуло діяльність у кількох напрямках, зокрема, відкриття освітніх студій, налагодження видавничої справи, підтримка музично-просвітницького руху в усій губернії. До складу філії увійшли всі хорові колективи Чернігова.

1924 року Чернігівське хорове товариство було об'єднано з музичною секцією ССП «Плуг», що діяла за інструкціями Головного управління товариства ім. М. Леонтовича. Музична секція «Плуг» в основу своєї діяльності поклала декларацію із популярним радянським гаслом «Жовтень у музику». У роботі секції акцентувалася увага на встановленні зв'язків між аналогічними музичними осередками і подальшому об'єднанні всіх хорових організацій Чернігівщини в єдиний Чернігівський хоровий союз.

Розвинена мережа музичних осередків регіону та їх вражаюча за обсягом практична діяльність свідчать про те, що перша третина ХХ ст. була яскравим періодом у розвитку художньої культури краю. Музично-хоровий рух, який охопив усю Україну, на Чернігівщині став потужним динамічним імпульсом у розвитку системи мистецьких інституцій, в активізації діяльності крайових музикантів-лідерів, у встановленні тісних зв'язків із багатьма відомими митцями та численними музичними установами України. Попри всі об'єктивні труднощі мистецькі колективи стали центром культурного життя регіону. Пропагуючи у своїх виступах найкращі фольклорні зразки, українську музичну класику і твори сучасників, вони сприяли розвитку національної культури, зростанню професіоналізму у галузі музичного виконавства, у сфері музичної освіти загалом і хорової зокрема.

4.3. Хорова освіта у навчальних закладах регіону. У підрозділі проаналізовано характер музичної освіти у гімназіях (Ніжин, Чернігів), приватних школах (Мрин, Остер), педагогічних технікумах (Остер, Городня).

Охарактеризовано різнобічну діяльність чеського філолога і музиканта-вченого В.Петра. Виявлено новачіні методи його педагогічної роботи як професора Історико-філологічного інституту та викладача Ніжинської класичної гімназії.

Виявлено, що у Чернігівській духовній семінарії, з якою пов'язані імена викладачів М.Жука, О.Соловйова і вихованців П.Тичини, Г.Верьовки, В.Бла-

китного, Г. Давидовського, рівень освіти взагалі і мистецької зокрема був настільки високим, що її випускники могли продовжувати навчання у спеціалізованих мистецьких закладах.

У роботі досліджено також характер музичної освіти у педагогічних установах вищого типу у Глухові, Ніжині, Чернігові. Принципи, розроблені в Чернігівському ІНО, у багатьох аспектах збігаються із позиціями навчальних планів роботи музичних кафедр сучасних вищих педагогічних закладів.

У висновках до розділу вказано, що освітні реформи, розпочаті у 20-х роках, своє остаточне завершення отримали у 30-х – у період особливо активних репресивних акцій проти українського народу та його культури. Очевидно, це було однією з причин відсутності очікуваних результатів. Тотальні репресії охопили всю Україну. Найбільш яскраві діячі краю були штучно вилучені з мистецького процесу. І тільки зараз, із відкриттям раніше засекречених архівів, ми можемо заповнити «білі плями» на карті історії регіону, належно оцінити той вагомий внесок, який здійснили чернігівські освітяни, митці у розвиток культури краю.

Розділ п'ятий – Драматичні злами художньої політики 30-х років та їх відлуння в соціокультурному просторі Чернігівщини – присвячений висвітленню діяльності репресованих діячів краю.

Незважаючи на вагомий позитивний зрушення у 20-х роках у галузі музичного просвітництва й освіти, у 30-х на Чернігівщині було практично згорнуто хорову й узагалі культурно-мистецьку діяльність. Причиною різкого занепаду масового музично-культурного руху стали гальмівні тенденції, зумовлені репресивними акціями, які набули характерних для тих часів ознак кампанії боротьби – з «українським буржуазним націоналізмом», «церковщиною», «формалістичним трюкаштом», «хуторянщиною», «просвітянщиною». На зміну етапу українізації культури і потужних ренесансних процесів 17–20-х років прийшов період «розстріляного відродження» кінця 20–30-х років.

§.1. Громадська діяльність Георгія Слоницького. Підрозділ присвячено одному з яскравих представників творчої молоді Чернігівщини Г.Слоницькому, якого не оминула трагічна доля репресованих митців.

Після закінчення Чернігівської духовної семінарії та навчання в Київському університеті Г.Слоницький повертається на Чернігівщину, працює як ініціативний організатор навчального процесу в музично-освітній сфері, керує хором Чернігівського відділу робітників освіти та низкою інших хороших колективів. Активна журналістська діяльність Г.Слоницького у журналі «Музика» дає підстави вважати його своєрідним літописцем мистецького життя регіону досліджуваного періоду. На основі вивчення донедавна засекреченої карної справи діяча з'ясовано, що його спілкування з П.Козицьким, Ю.Масютіним,

С.Сфремовим, Н.Городовенком, Л.Старицькою-Черняхівською, родиною Могилянських було розцінене владою як контрреволюційна діяльність, а хоровий колектив РОБОС отримав тавро націоналістичного антирадянського осередку. Після арешту у 1938 році Г.Слоницького було страчено як ворога народу.

Під ніж репресій потрапили люди, віддані своїй професії, непорушні у своїх переконаннях: П.Тобілевич, Й.Верховинець-Костів, А.Кибальчич, Ю.Гончаренко, М.Бакуревич, Ю.Масютін, М.Бельмас та ін. Їхня просвітницька діяльність у царині музичного мистецтва характеризувалася як антирадянська. Масові репресії спричинили жахливий за своїми наслідками злам практично в усіх навчальних та мистецьких установах краю. В умовах тотального терору, спрямованого проти інтелектуальних сил суспільства, особливо постраждало хорове мистецтво України, яке ототожнювалося з «церковщиною»: скасовані уроки співу у школах, масового характеру набула ліквідація хорових капел; некомпетентне втручання у художній процес і навіть викорінення чотириголосної фактури як ознаки церковного стилю унеможливили саму хорову творчість.

5.2. Іван Ніцай – громадський діяч, педагог, музикант. У підрозділі пропонується огляд діяльності митця, який до цього часу невідомий не лише для широкого загалу, а й для спеціалістів. Висвітлено сторінки біографії І.Ніцай, окреслено основні етапи його освітньої діяльності в Чернігівській українській гімназії, музичному училищі, численних студіях, музично-педагогічних курсах. Охарактеризовано його роботу у видавництві, губернському відділі народної освіти та ін. На основі статей, опублікованих праць, рукописів, а також карної справи І.Ніцай проаналізовано його погляди щодо вирішення різноманітних проблем розвитку культури краю, зокрема, у сфері книго- та нотодрукування, у галузі музичного просвітництва й освіти, питаннях хорового виконавства й організації концертної роботи. Докладно розглянуто також діяльність І.Ніцай як завідуючого художнім мовленням Чернігівського обласного радіокомітету.

Під час чергових «чисток» І.Ніцай був заарештований, у 1939 році зник безвісти, його подальша доля досі невідома.

У висновках до п'ятого розділу зазначено, що основною формою музичної діяльності у регіоні став потужний хоровий рух, який включав музичне виконавство, освітню галузь, просвітницько-пропагандистську роботу. Визначальними факторами активного формування музично-хорової культури виступали товариства. Важливою «творчою лабораторією» можна назвати Чернігівське відділення хорового товариства ім. М.Леонтовича. Саме тут було продовжено багаті пісенно-хорові традиції регіону, започатковані у «Просвіті». У 30-х роках дискримінаційні акції щодо української культури, репресії стосовно визначних

діячів краю практично знищили музично-хорове мистецтво регіону, хорові товариства припинили своє існування.

У **Висновках** підсумовано результати наукового дослідження.

Визначальним фактором, який обумовив створення громадсько-культурних товариств, стала необхідність збереження історичних традицій як головного підґрунтя для розвитку музичної культури. Основними передумовами для організації громадсько-культурних товариств, музичних осередків краю є розмаїття форм музичного життя минулих століть; високий рівень загальногуманітарної і музичної освіти у навчальних закладах регіону; створення та активний розвиток осередків культури у XIX ст.

У діяльності мистецьких товариств краю відобразилися як загальноукраїнські тенденції розвитку, так і власне регіональні чинники.

Характерні для початку XX ст. культурні моделі яскраво представлені Чернігівським товариством «Просвіта». Це об'єднання можна розглядати, з одного боку, як репрезентанта народницької течії в регіоні, з другого – як своєрідну синтезовану модель народництва (з його потягом до збереження давніх національних традицій) та новітніх орієнтирів у розвитку культури, насамперед завдяки художній та громадській роботі М.Кошубинського. У 20-х роках «Просвіта» стала у регіоні важливою базою для активізації національного руху.

Вектор розвитку музичної освіти в регіоні спрямований шляхом від аматорства до професіоналізму: від приватних музичних класів К.Сорокіна, освітньої практики чехів Ейслерів – до відкриття Чернігівської філії ІРМТ, заснування музичних класів та реорганізації їх у профшколу (музичне училище).

Діяльність Чернігівської філії ІРМТ є кульмінаційним етапом у становленні усіх галузей музичної культури регіону. Відкриття музичних класів (згодом училища) ІРМТ сприяє професіоналізації сфери інструментального виконавства. Концепційні орієнтири закладу базувалися на впровадженні досвіду західноєвропейської й особливо російської музичної педагогіки. Серед недоліків – ігнорування здобутків національної школи та багатих українських освітніх традицій. Незважаючи на дещо упереджене ставлення членів ІРМТ до традицій української культури, саме це Товариство і його навчальний заклад стали підґрунтям для розвитку музичного мистецтва краю вже у радянський період.

Важливим фактором у спричиненій потужними ренесансними процесами активізації пісенно-хорового руху регіону стало створення на Чернігівщині численних хорових осередків.

Діяльність регіонального відділення Товариства ім. М.Леонтовича мала для краю важливі позитивні результати: підвищення рівня загальної музичної освіченості як головного компоненту музичної культури; розквіт музично-

хорового виконавства як наслідок запровадження музичного виховання у загальноосвітніх установах; активізація музично-видавничої діяльності.

У 30-х роках стрімкі процеси активного розвитку культури краю були штучно перервані закриттям культурних осередків, ліквідацією хорових колективів яскравого національного забарвлення, репресивними акціями проти діячів мистецтва.

Загалом різнобічна діяльність культурно-мистецьких осередків регіону в першій третині ХХ ст. – «Просвіти», ІРМТ, хорового товариства ім. М.Леонтовича, ССП «Плуг» – мала важливе значення в усіх сферах культури Чернігівщини. Саме діяльність громадсько-культурних товариств виявилася гарантом на Чернігівщині збереження та розвитку паростків української національної культури.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Пісенно-хорова культура Чернігівщини в 20-ті – 30-ті роки ХХ століття // Література та культура Полісся. – Вип. 18 / Відповід. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: НДПУ, 2002. – С. 192–197.
2. Роль громадсько-культурних товариств у розвитку музичної освіти на Чернігівщині (перша третина ХХ століття) // Література та культура Полісся. – Вип. 21 / Відповід. ред., автор вступн. ст. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: НДПУ, 2002. – С. 335–339.
3. Концертно-виконавська діяльність Імператорського російського музичного товариства на Чернігівщині на початку ХХ століття // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – № 23 / За заг. ред. академіка АПН України М. Б. Євтуха, укладач О. В. Михайличенко. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, НМАУ, 2002. – С. 198–202.
4. Товариство «Просвіта» і музично-театральна культура Чернігівщини початку ХХ століття // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – № 24. – Ч. 2 / За заг. ред. академіка АПН України М. Б. Євтуха, укладач О. В. Михайличенко. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, НМАУ, 2003. – С. 76–80.
5. Музично-хорова освіта в вищих навчальних установах Чернігівщини в першій третині ХХ століття // Київське музикознавство. Культурологія і мистецтвознавство: Збірник наукових праць. – Вип. 13. – Київ, 2004. – С. 275–281.
6. Шляхи вдосконалення і професіоналізації Чернігівського музичного училища в першій третині ХХ століття // 100 років. Чернігівське музичне училище ім. Л. М. Ревуцького. – Чернігів, 2004. – С. 29–50.
7. Музично-освітня діяльність Євгена Богословського на Чернігівщині (початок ХХ століття) // Література та культура Полісся. – Вип. 30. Культура

Полісся та України в історичному, філологічно-мистецькому контексті. – Ніжин, 2005. – С. 173–177.

Ляшенко Т. В. Музична діяльність громадсько-культурних товариств Чернігівщини в контексті розвитку української національної культури першої третини ХХ століття – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – Теорія і історія культури. Національна музична академія України ім. П.І.Чайковського, Міністерство культури і туризму України, Київ, 2006.

У роботі крізь призму аналізу діяльності громадсько-культурних товариств досліджується процес розвитку музичного життя Чернігівщини першої третини ХХ століття. У цьому ж контексті розглядається і діяльність провідних культурних діячів регіону.

У дисертації виокремлено і ґрунтовно досліджено роботу громадсько-культурних товариств, що мали значний вплив на культурний розвиток Чернігівського краю: «Просвіта», «Імператорське російське музичне товариство», Всеукраїнське хорове товариство ім. М.Леонтовича та ССП «Плуг». На основі багатих джерельних матеріалів, донедавна засекречених карних справ провідних діячів зазначених товариств здійснено аналіз музичної діяльності культурно-громадських осередків у двох головних напрямках: просвітницькій роботі та розвитку музичної освіти.

Значна увага приділяється характеристиці внеску діячів культури, котрі працювали на Чернігівщині і впливали на становлення мистецьких інституцій краю та перебіг процесу культурних перетворень.

Ключові слова: культура, регіон, музична освіта, виконавство, регіоніка, музично-просвітницька діяльність, професіоналізація.

Ляшенко Т. В. Музыкальная деятельность общественно-культурных объединений Черниговщины в контексте украинской культуры первой трети ХХ века. Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01 – Теория и история культуры. – Национальная музыкальная академия Украины имени П.И.Чайковского, Министерство культуры и туризма Украины, Киев, 2006.

Научная работа является первым комплексным исследованием, в котором сквозь призму анализа деятельности общественно-культурных объединений изучается процесс развития музыкальной культуры Черниговщины первой тре-

ти XX века. В этом же контексте рассматриваются и творческие достижения ведущих деятелей культуры региона.

В диссертации подробно освещена деятельность общественно-культурных объединений, имеющих значительное влияние на культуру Черниговского региона: общество «Просвита», «Императорское Русское музыкальное общество», Всеукраинское хоровое общество имени Н.Леонтовича. На основе архивных материалов, до недавнего времени засекреченных криминальных дел ведущих деятелей культуры указанных обществ осуществлён анализ музыкальной деятельности. Раскрыто два основных направления, такие как культурно-просветительская работа и развитие музыкального образования.

Комплексно проанализированы цели и задачи общества «Просвита», Деятельность которой была направлена на сохранение и всяческую поддержку украинских национальных культурных традиций. Анализируется сотрудничество основоположника отечественной музыкальной школы Н.Лысенка с черниговской «Просвитой». Доказано, что именно Н.Лысенко оказал огромное воздействие на работу общества и определил магистральные пути развития музыкального искусства Черниговщины данного периода. Прослеживается значение культурного опыта «Просвиты» в процессе дальнейшего усовершенствования музыкального просветительства в регионе.

На широком материале воссозданы история организации и функционирования Черниговского отделения ИРМО, охарактеризованы этапы профессионализации музыкального образования на базе данного общества. Впервые глубоко проанализирована деятельность открытого в рамках ИРМО первого и поныне единственного в регионе профессионального специализированного учебного заведения – Черниговского музыкального училища. На основе анализа учебных планов и программ, документов, материалов прессы, мемуарной литературы рассматривается механизм преемственности и преломления традиций русской музыкально-педагогической школы в украинской культурной среде.

В работе освещаются пути формирования песенно-хоровой культуры (20–30-х годов). Рассматриваются основные тенденции любительских хоровых объединений, исследуются сформировавшиеся в регионе предпосылки для открытия губернского филиала Всеукраинского хорового общества имени Н.Леонтовича. На обширном краеведческом материале рассмотрена связь общих для всей страны закономерностей и локально-региональных особенностей, присущих музыкальной деятельности культурных объединений Черниговщины.

Особое внимание уделяется исследованию деятельности тех представителей культуры, которые имели непосредственное влияние на протекание процесса культурных образований в Черниговском регионе. В диссертации освещается черниговский период жизни таких известных деятелей, как Л.Гевуцкий, М.Коцюбинский, П.Тычина, И.Шраг, Е.Богословский и другие.

Впервые установлены неизвестные до сих пор имена ведущих музыкантов Чернигова, репрессированных в 30-х годах XX века (Г.Слоницкий, И.Ничай). Анализируются их творческие достижения, определяется значение их деятельности как для черниговского региона, так и для всей страны в целом.

Ключевые слова: культура, регион, музыкальное образование, исполнительство, регионика, музыкально-просветительская деятельность, профессионализация.

Lyashenko T.V. Musical activity of social-cultural societies of Chernihiv Region in a context of the first third of XX century. – Manuscript.

Thesis for getting scientific degree of candidate of art speciality 17.00.01. – Theory and history of Culture. – Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, Ministry of Ukrainian culture, and tourism, Kyiv, 2006.

The thesis is devoted to thorough research of Chernihiv Region musical life in the first third of XX century. In Ukrainian societies and biographical characteristics of outstanding cultural personalities of the region.

The dissertation deeply researched the work of the social-cultural societies, which had a great influence on the cultural development of Chernihiv region: «Pros-ty-society», Emperor Russian musical society, All Ukrainian choral M.Leontovich's society.

Careful analysis of early secret sources of mentioned societies has been investigated. The author determines 2 main directions: cultural and social activities and profound development of music education.

Much attention is paid to the biographies of those persons, who influenced the formation and progress of cultural changes.

Key words: culture, region, music education, performance, regionica, musical and social activity, professionalism.

Підписано до друку 25.10.06 р.
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення № **139**

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,2

Папір офсетний.
Тираж 110 прим.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2, к. 217.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №2137 від 29.03.05 р.

8(04631) 2-22-37
E-mail: vidavn@ndpu.net

45/201

с/о

АВ 69.837

Мист.

20

Мист